

meg hatvanegy négyszáznegyvenegy : tehát kétszáznyolcvan meg háromszázhatvanegy négyszáznegyvenegy. A számtani példák megoldása a legszébb körmondatokat nyújtja. És ezek itt inkább helyükön vannak, mint Kölcey, Eötvös leggyönyörűbb körmondatai. Jók ezek is, *de legvégül!* Fő, hogy a gyermek arra a tudatra jusson, hogy az ő kis elméjében is ott a vessző, pontosvessző, kettőspont.

A *természetről* az összevont mondat kitünő tere. Pl. : A kutya testének részei : a feje, a nyaka, a dereka stb.

Absolute nem tanítják iskoláink a helyes kiejtést. Pedig mily könnyű ezt tanítani, még annak is, a ki a legáltalánosabb ellensége a magyar nyelv zenéjének : a tótnak. Mert egyik nemzetiség sem ejti ki oly ferdén a magyar szavakat. Az ő kiejtésében minden más nemzetiség vétsége együtt van. A tót a következők ellen vét legtöbbet : *a* helyett *á*-t, *i* helyett *é*-t (*tíz* h. *téz*), *ő* helyett *ü*-t, *ú* helyett *ö*-t mond (*öröl* helyett *ürül*-t, *ür* helyett *ör*-t). A kettős mássalhangzó helyett meg mindig egyet ejt (*jóbban* helyett *joban*). Legegyszerűbb orvoslása e bajnak, hogy e rosszul ejtett szót háromszor ismételtessük a növendékkel. Ez nem annyira büntetés, mint inkább czélszerűség. Mert gyakran megesik, hogy kétszer jól ejti a növendék a szót, harmadszor meg ismét rosszul. Ilyenkor újra csak ezt mondjuk : «Nem jó!» és ez a jel, hogy újra háromszor ismétlje a fatális szót. Tapasztalatból mondhatom, hogy a legmakacsabb nyelvhibát ki lehet kurálni ilyenképp.

A helyes kiejtés alapja a helyes írásnak is.

A helyes szórend gépies megszokása, a jó kiejtés begyakorlásával a nyelv rithmusának átérzése teszi könnyüvé és széppé nyelvünket az idegen ajkú tanuló előtt, a melyet aztán kedvvel fog az életben is használni.

RAKODCZAY PÁL.

IRODALOM.

Dr. Fináczy Ernő: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. II. kötet: 1773—1780. — Bp. — M. T. Akadémia, 1902. VIII + 525. l. — Ára 8 kor.

A jezsuita-rend feloszlatásától Mária Terézia haláláig szól a közoktatás ügyéről Fináczy e kötete. A nevezetes időszaknak e tárgyra vonatkozó történetét alapos kutatásai nyomán igen sok értékes adatból állítja össze a szerző. Az első kötetből már ismert módon, levéltári kutatásokkal, sok munkát kívánó rendszerezéssel, megokolt véleményekkel egységes és tiszta képet alkot. Az olvasó is úgy látja, hogy a maga számára kijelölt keretben (Előszava sze-

rint) mindvégig őszintén kereste az igazságot s hogy a mit leírt, forrásai lelkiismeretes felhasználásán és hosszas elmélkedésen alapuló legjobb meggyőződése.

E sorokban nem lehet a munkáról rendszeres bírálat, illet csak az írhat, ki azonmódon ismeri a feldolgozott egész anyagot. Nem lesz azonban olyan «nagyon részletes feldolgozás» sem, a milyet az első kötet megjelenése után láttunk. Csupán néhány megjegyzésünk van részint a könyvre, részint egy más olyan dologra, a mit e munka újból eszünkbe juttatott.

Az egész műben tárgyalt korszak utolsó szakára való átmenetként a pædagogiai felfogás francia és német földön történt átalakulását rajzolja az első fejezetben azzal a czéllal, hogy a bécsi államférfiakon a kort mozgató eszmék hatását kimutassa. Rousseauról, valamint Leibnitzről, Wolffról, Nagy Frigyesről s igen részletesen Basedowról szóló fejtegetéseit szivesen olvassuk; Pergen Antal grófban La Chalotois eszméinek bécsi képviselőjét érdeklődéssel szemléljük, de úgy tetszik, nem domborodnak ki elég határozottan a következesek; az új szellem általános hatását felmutatja a szerző, de a hatásoknak részletekben nyomról-nyomra való feltüntetését nem találjuk. Előadásából mégis kiki alapos tájékozódást szerezhet s pusztán egyéni felfogás, hogy valamely kérdéssel tüzetesen foglalkozó történeti munkában a határozott eredményt vennénk szivesen. Különbén később kitünik, hogy p. o. *Felbiger* felfogásán csak kevésbé látszik meg az akkor már hatalmasan terjedő Aufklärung. Az okoskodás, bonczolás, kétkedés, egyéni szinezet helyett köznapiasan egyszerű, áhítatos és kenetes, mindenkor mélyen gyökerezett katolikus szellem van a Bécsben kiadott tankönyvekben. Mivel *Felbiger* befolyása nagy volt, a belőle hiányzó szellemé a közoktatás illető területén annál kevesebb.

A kötetben tárgyalt korszak legfontosabb tanügyi eseménye a Ratio Educationis kibocsájtása. A könyvnek is az erről, keletkezéséről és tartalmáról szóló részei a legbecsesebbek, a közoktatás ügyének abban a korban ez a belső története. A lényegest, a tipikust mutatja be. A Ratio jellemvonásainak bemutatásakor mai közoktatásunk bajjai, a társadalom mai kívánságai jutnak eszünkbe: akkor az újítók szertelensége igen sok tárgyat halmozott fel az iskolában, ma mindinkább soknak érzi az iskola az egy-egy tanulótól ha megbíráható, de a nagy többséget rendkívül nyomó tananyagot; akkor nyilvánvalóan kiemelkedett a hasznosság elve, ma nem győz a kö-

zépiskola eléggé tiltakozni az ellen, hogy a szó közönséges, szűk értelmében gyakorlati élet szolgálását követelik tőle. A Ratio harmadik jellemvonása a realiztikus vonás. Ezt ma külön iskola domborítja ki, a míg a tantervek közelítgetése a különállásnak véget nem vet vagy a míg a hasznosság elve, meg a realiztikus irány hangoztatása annyira nem finomodik, hogy igazán gyakorlativá tegye közös erővel a nevelést. Ez akkor lenne gyakorlati, ha minél nemesebb alapelveken (eszményi magaslaton) állva, kinek-kinek biztosítaná az egyéniségének leginkább megfelelő irányú fejlődést úgy, a mint ezt a legmagasabb felfogású elmélkedők s a leggyakorlatibb gondolkozású emberek (Széchenyi István!) kívánják.

Ugyane jellemvonásokat emeli ki a Ratio egyik régi ismeretője, Szilágyi István is, de a hazai vonatkozású tárgyak bevonását is szükségesnek látja hozzájuk venni. * Érdekes, hogy Szilágyi addig ismeretlen lépésnek nevezi ezt az eljárást, Fináczy könyvéből pedig kiderül, hogy a Ratio kiadása előtt a protestáns iskolákban volt ilyesmi. Épen azért igen jó lett volna, ha a Ratio tantervi részeinek egyes pontjait nemcsak a jezsuiták tanulmányi rendjével vetette volna össze, hanem a később, Tersztyánszky életrajzában közölt adatok alapján nyomatékosan itt mutatta volna ki, hogy hazánk területén mennyi volt meg itt vagy ott abból, a mi a Ratio Educationisban újnak látszott. Kiderül minden később, de a Ratio fejtegetésekor nagyobb súlya volna mindez utalásnak, a mi később kisebb hatású. Az anyag rendezése úgy sem lett volna nehezebb, ha a Ratio keletkezéséről a tanítás és nevelés új rendje ismertetésénél előbb volna szó. Nemzeti szempontból fontos, hogy minél jobban kiemeljük a Fináczynál később (392.) felemlített tényt, hogy a Ratio tantervének némely nevezetesebb újítása a magyarországi protestáns iskolákban nem volt újítás, meg hogy a pataki collegiumban a Ratio kibocsátása előtt megkísérelték már a tanterv megújítását. Egy szóval: inkább a Ratio egyes pontjai mellett kellett volna a lőcsei lutheránus iskola és a pozsonyi anyaiskola tanításában és szervezetében (tanári értekezlet) meglevő s amott újításnak látszó vonásokat felemlíteni. Ily előzmény után rövidebben és még sem kevésbé világosan rajzolhatta volna a Tersztyánszky fejlődését, mely e levéltári igazgatót az új rendszer egyik értelmi

* Szilágyi István, A gymn. oktatásügy története a magyarországi helvét hitvallásuknál. — Sárospatak, 1861. — 10—11. l.

szerzőjeként teljesen igazolja, úgy hogy kétségtelen immár, a mit némelyek (p. o. Szilágyi i. m. 6.) eddig is említettek, de nem bizonyítottak. Az erre vonatkozó bizonyítást igen szépen végzi Fináczy oly adatok segítségével, melyeknek legnagyobb része eddig teljesen ismeretlen volt.

E kötet még nagyobb mértékben, mint az első, kizárólag a katolikus iskolákkal foglalkozik s külön a temesi bánóság területén levőkkel. A protestáns iskolákra nézve csupán ezeknek az államhoz való viszonyát ismerteti. Megjegyzi, hogy a protestáns iskolák ez időből való tanterveiben «alig jegyezhetünk fel valamely lényeges változást». Óhajtottuk volna, hogy a mégis feljegyezhető benne legyen e könyvben, mert ha bizonyos tekintetben jogosult álláspont is, hogy csupán az állammal szorosabb viszonyban levő királyi és kath. iskolákról legyen szó, a magyar közoktatás történetéhez mindenik, a többi is épen olyan mértékben szolgáltatathat adatokat. Azt reméljük, hogy az e kötet előszavában ígért s Erdélyt tárgyaló kötetben több helye lesz a prot. iskoláknak. Csupán a mennyit elvértve itt megtudunk rólok, az is indokolja a részletes tárgyalást. Épen mert itt külön nem lehet rólok sokat mondani, jó lett volna egybekapcsolni az előbb említett módon a Ratio fejtegetésével mindazt, a mi rólok külső viszonyaikon kívül, tanulmányi tekintetben mondható.

Bizonyos, hogy ez iskolák történetének e korban az a legérdekesebb része, a mely a Ratio Educationis kiadásával kezdődik. Ez Fináczynál igazságos ismertetésre talált.

A régi rendszer a prot. iskolák létét, a mindent egyformásítani törekvő, közoktatási kérdésekben az államnak ma már elismert fensőbbiségét hangoztató új rendszer pedig szabadságát és jellemét fenyegette. A főigazgató ugyanis minden valláskülönbség és kivétel nélkül a tanulmányok és iskolák összes ügyeire tartozott felügyelni, a R. E. pedig az állam boldogsága érdekében az egész országra s benne a protestánsokra is ugyanazt a normát terjesztette ki. Fináczy hangsúlyozza, hogy a prot. iskolák készséggel és előzékenyen fogadták a királyi főigazgatókat (389.), de kiemeli azt is, hogy az iskolafenntartók «egyházai és iskoláik országos helyzetét tekintve tömörülni kezdtek». Az 1777-ben gróf Teleki József tollából kikerült felterjesztésben jellemző, hogy jóllehet vannak egyházi gondnokaik a protestánsoknak, hajlandók az egyformaság kedvéért igazgatókat választani, de félnek az idegen vallású direkt-

toroktól s azt kéri, választhassák magok felekezetéből az igazgatókat s ezeket a királyi direktoroknak csak egyedül oly czélből jelentsék be, miszerint lássa, hogy olyat nem választanak, a ki a szükséges kellékekkel egyáltalában nem bír. * Érdemes lett volna Fináczy hú kivonatába ezt a pontot is felvenni, mert a vallás okozta félelem mellett sokkal fontosabb és újabb vonást is mutat: az a felterjesztés e pontban — bár nem mondja ki — elismeri a királyi főigazgatók felügyeleti jogát, bár az iskolák igazgatását a magok kezében kívánják tartani. ** Az 1780-ban készült második felterjesztés határozottabban ragaszkodik a protestánsok jogaihoz, következetesebben tiltakozik a királyi igazgatás ellen. Könyvünk e mondatával szemben: «A fennen hirdetett szelidség és türelmesség tehát már a Ratio kibocsátása után néhány év múlva merőben más színt ölt» — hivatkoznunk kell arra, hogy a szerző szavai szerint csak egyenként külön-külön nem fejtettek ki ellenállást az állami vizsgálatok ellen s az egész egyház álláspontja nem változott merőben ellenkezőre, hiszen az 1776 aug. 5-én kelt szervező rendelet ellen már harmadfél hónap múlva, okt. 24-én megindítja Vay István egyházkerületi főcurator az azután csak természetszerűen alakuló mozgólódást. (393—394.)

Egyébként egészen tárgyához ragaszkodva adja elő a felekezetek ez ügyét is. Ha az egész munka czíme szűkebb körű volna, nem kívánnánk többet a prot. iskolákról, belső állapotáról, mert a mit egyszerűen kapcsolatban az állami (katholikus) közoktatás történetével feltétlenül mondani kell, az ebben a munkában megvan.

Fináczy könyvében igen sok érdekes adatot talál, a ki a mai viszonyokra gondolva olvassa. Több kérdés történetének van benne a kiindulása vagy fejlődésének jellemző állapota. Nemcsak a közoktatás állami volta, meg a mindent rossz állapotban látó s mindent egyképen megjavítani törekvő elmék egyformásító törekvése ad okot korszakok egybevetésére, hanem a latin nyelv tanításában, a történelem felfogásában való változások egyes tantárgyak fejlődésére, az iskolák szervezése a mai reform-törekvésekre, ezek talán legelső csirájára (p. o. a furcatio rendszere, 55. l.) irányozza gondolatunkat; a sagani módszer és a kényszerítve is látogatott normalis

* *Révész Imre*, Adalékok a magyar protestáns iskolák autonomiájának történetéhez. — Debreczen, 1870. 29. l.

** L. erre nézve *Révész* i. m. 30—31.

iskolák a mai módszeres vitákat, a központi elemi iskolák, az archigymnasiumok s a tanárképzésről szóló sorok a mai tanárnevelés ügyét-baját, meg az orvoslást ajánló javaslatokat juttatják eszünkbe. Mindezeket azonban tovább itt nem fejtegethetjük, legfeljebb utalhatunk arra a sok értékes, ma is használható adatra, melyet a közoktatás külső-belső története e könyv lapjain elénk tár. Azt a kellemetlen meglepetést azonban nem nyomhatjuk el, melyet Fináczy azzal a történeti ténynyel keltett bennünk, hogy Felbiger módszere akkor lett virágzóvá Bécsben, mikor a poroszok annak eredetijét már elhagyogatták. Hány ilyen esetről számolhatnánk be! Az azonban szintén érdekes, de más szempontból, hogy Nagy Frigyesnek e kötetben idézett két mondása meglepően egyezik Széchenyi István nézeteivel: ez is tiltakozik az emlékezet egyoldalú megterhelése ellen s nyomatékosan kiemeli az ítélő képesség, az önálló gondolkodás fontosságát. Mindketten kiérezték a lényegét.

A magyar közoktatás történetére Fináczy munkája mindig nevezetes forrás-munka marad. Ezzé avatja a belőle látszó nagy tanulmány s az eredetiben olvasott okiratokra való állandó hivatkozás. Bármily mértékben sikerült is a szerző vállalkozása, az eredmény mégis csak erősíti azt a hitünket, hogy hazai közoktatásunk története terén nem nagyobb, összefoglaló munkák írása az első feladat, hanem adatok felkutatása és közlése. Fináczy maga mondja az első kötet előszavában, hogy rengeteg levéltári anyagot kellett átnéznie s hogy lassan tudott haladni. Nem vitatjuk el az adatokat feldolgozó tudóstól az adatok megtalálásában rejlő gyönyörűséget, de úgy gondoljuk, hogy a gyűjtés és feldolgozás eltérő természetű dolog lévén, az összefoglaló, rendszerező, ítélésre is hivatott tudóst egyáltalában nem segíti ebben, ha neki magának kell töméntelen írást átnéznie apró adatokért. Magáénak érzi, a mit talált s nem mindig tud Fináczy módjára mértéket tartani, hogy mennyi szükséges az általános képhez s mi zavarja azt. A helyszinén kutatás mindig fogyatékos is, mindenüvé nem juthat el esetleg a kutató, talán oda nem, a hol ismeretlen kincsek vannak. Az előttünk levő munkában is «csak legkisebb részökben» lehetett a vidéki levéltárakat felhasználni (I. köt., előszó), pedig azokban a közoktatás belső történetére nézve sok adat lehet.

Épen ezért örülve annak, hogy ez a munka így sikerült s remélve, hogy a még fel nem használt adatgyűjteményt is feldol-

gozza a szerző, azt óhajtjuk, szolgáljon e munka buzdításul a magyar közoktatás történetére vonatkozó adatok közlésére. Teret lehet erre találni. Olyan szervek is vannak, melyek nemcsak alkalmasak, hanem kötelesek is e munka támogatására, ha nem is rendszeres végzésére. Tudunkkal ugyan még nem indult meg, de régen kimondta a Szent István-társulat a magyar kath. pæd. emléktár megindítását. Ez már valami. A tavaszon alakult Orsz. Református Tanáregyesületnek az volna legnagyobb, mindenki elismerésére méltó vállalkozása, ha a magyar református közoktatásnak levéltárakban bujkáló, egyesektől talán ismert, de a köznek nem világozó történeti emlékeit, adatait rendszeres adattárban közölné. Ugyanezt tehetné az «ág. ev. iskolák tanári értekezlete» is, tehetné az ország minden régi tanintézetének a tanári kara, a mint erre van is a XIX. század 60-as éveiből példa. Egy embertől itt nem lehet mindent várni. Minden adat közlése hasznos; minél szárazabban és pontosabban közöljük, a feldolgozó annál inkább használhatja. Az Akadémia Fináczy könyve kiadásával nagy szolgálatot tett az ügynek; nem vehetné-e kezébe a közoktatás történeti adattár ügyét is? A Pædagogiai Társaság bizonyára szívesen segítene. A nemzeti művelődés története is hasznát látná ennek, hiszen a művelődés főfészkeire esnék világosság. Gyűjtő munkához azonban több kéz szükséges, legalább is annyi vezető a szerkesztő mellett, a hány levéltárban a kutatás folyik, hogy legyen, a ki a többi kutatónak irányt adjon.

A szerző talán megbocsátja, hogy e régóta hányt-vetett gondolatnak munkája ismertetésekor adunk hangot. Azt meg bizonyára jó néven veszi, hogy végzett munkájáról, s annak eredményéről való véleményünket nem a szokásos dicsérgetések alakjában fejeztük ki.

IMRE SÁNDOR.

Halász Ferencz, Állami Népoktatás. Budapest, 1902, Athenæum.
330. l. Ára füzve 4 kor.

A magyar állami népoktatás történetének, fejlődésének és jelen állapotának, továbbá szervezetének világos, részletes és hiteles ismertetése ez a könyv tulajdonképen, a mely mint ilyen, közoktatásügyünk történetének maradandó értékű forrásmunkája lesz mindig. De a következetes céltudatosságnak, az ismertetett tárgy